

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Kring den industri- och bergshistoriska debatten
Hyenstrand, Åke

Fornvännen 1970(65), s. 63-67 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1970_063

Ingår i: samla.raa.se

verket ej varit självtätande genom sin tyngd,⁵⁴ men tack vare ramverkets stabilitet bör den dock ha varit avsevärt tätare än den väggkonstruktion, som här lagts fram i det rekonstruktionsförslag för Drottens domkyrka i Lund, där denna är tänkt utan jordväggar.

Rikard Holmberg

Summary

The author discusses a hypothesis advanced by G. Rausing that the burial chamber, the Nordhögen in Jellinge is to be regarded as the oldest known stave church in northern Europe. The chamber is, however, buried in a Bronze Age barrow, and when constructed, therefore, was surrounded by walls of earth. Thus, it can be related to the Nordic tradition, represented by the Iron Age long house, with walls of earth or peat. Some stave churches, among them Drotten in Lund, seem to have had a roof construction reminiscent of that of the long house. The author assumes that these churches had earth walls, too, and were therefore probably similar to Icelandic peat churches. By the Drotten Cathedral there were, however, a number of graves in two places in the immediate vicinity of the plank walls. These graves were of a very special character. They were, almost without exception, the graves of infants. The author assumes that these children had died before receiving the Holy Communion, and it was to compensate for this that their graves were situated just outside the squint in the church wall.

Alternatively, a construction without earth walls is suggested. The author does not consider, however, that such a building should be regarded as a genuine stave church, but rather as a compromise between domestic building traditions and the genuine stave construction, which is considered to be a technique imported from Germany.

Translated by Albert Read

Kring den industri- och bergshistoriska debatten

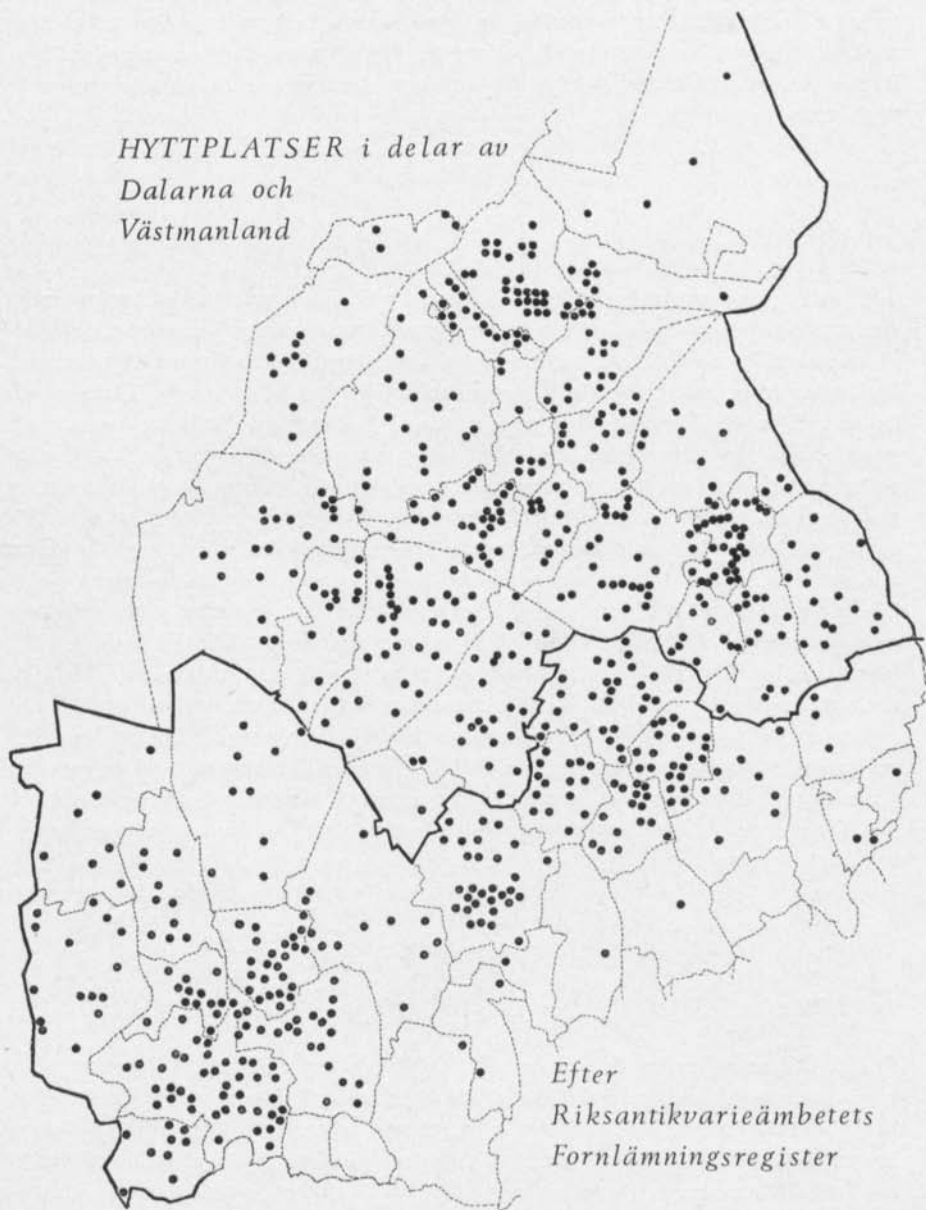
År 1967 intensifierades den industrihistoriska debatten. Initiativ togs av bl. a. Jernkontorets bergshistoriska utskott, Tekniska museet, landsantikvarien i Falun, Riksantikvarieämbetet, fil. lic. Marie Nisser och arkitekt Gunnar Sillén.¹ Samma år medtogs även vissa bergshistoriska lämningar i ämbetets planering av vårarbeten med AMS-medel.

Gamla industri- och bergshistoriska lämningar är ofta förfallna, något som särskilt de regionala kulturminnesvårdarna blir påmind om. Ur allmän kulturhistorisk synpunkt är konservering ofta angelägen, men kostnaderna för återställning etc. av sådana anläggningar mycket höga. Det är därför av vikt, att vård planeras och motiveras.

⁵⁴ Rausing, *a. a.*, s. 238.

¹ *Inventering av tekniskhistoriska minnesmärken*. Specialutgåva av Tekniska museet, redigerad av Marie Nisser och Gunnar Sillén 1968.

*HYTTPLATSER i delar av
Dalarna och
Västmanland*

*Efter
Riksantikvarieämbetets
Fornlämningsregister*

Planerad vård kräver kunskap om objektens lokalisering och mängd. Vid diskussionerna har alla parter därför understrukit behovet av en industrihistorisk inventering.

En självklar idealbild är, att det fanns ett komplett register över industrimnesmärken, att så många anläggningar som möjligt dessutom var dokumenterade med bilder och skisser, samt att ett urval av de märkligaste anläggningarna och

miljöerna kunde bevaras för framtiden. Ett register skulle också vara av stort värde vid ämbetets beredning av planärenden. Dessutom skall den vetenskapligt inriktade sidan, den industrihistoriska forskningen, inte förbises.

Av historiska orsaker och genom Jernkontorets initiativ är det naturligt, att bergshanteringslämningarna kommit i förgrunden vid de industrihistoriska diskussionerna. Dessa lämningar har tidigt varit föremål för registrering, inte minst av Carl Sahlin.

Det bergshistoriska primärmaterialet kan indelas i brytningsplatser (gruvhål med anordningar för uppfordring, vattenundanhållning etc.), anordningar för rostning och smältning (rostugnar, anrikningsverk, hyttor med tillhörande fördämningar och kanalsystem, slagghvarp etc.) samt anordningar för vidare bearbetning (hammare, smedjor, metallverk etc.). Till det bergshistoriska materialet hör givetvis även miljöerna vid industriplatserna, t. ex. bruksgator, magasin, bruksherrgårdar, bergsmansgårdar, gruv- och hyttbyar, arbetarbostäder, kommunikationsanläggningar, brukskapell med begravningsplatser etc. En detaljerad lista på bergshistoriska lämningar har nyligen för Jernkontorets räkning utarbetats av Torsten Althin.

Bruken har varit föremål för en rad undersökningar, bl. a. från Nordiska museet. Brukslitteraturen är omfattande, inte minst när det gäller Västmanland. Särskilda anvisningar för bruksundersökningar har även utarbetats av Carl Sahlin (manuskript).

Den äldre hytt rörelsen har också behandlats i litteraturen, men systematiska fältundersökningar har varit få. I detta avseende finns dock ett stort och föga uppmärksammat material, nämligen det som insamlats i samband med riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för den ekonomiska kartan. En kortfattad presentation av detta material kan vara på sin plats.

Arkeologernas intresse för bergshantering väcktes tidigt. Det var naturligt, att man i samband med ämbetets snabbinventeringar av fasta fornlämningar på 1920–30-talen medtog järnhanteringslämningar. Registreringen begränsades dock inte enbart till den primitiva järnhanteringen, utan kom att omfatta hyttor överhuvudtaget. Detta berodde delvis på svårigheter att dra en gräns mellan primitiv och industriell bergshantering, men framför allt på det starka bergshistoriska intresse som inventeringens ledare, Karl Alfred Gustawsson, hade. Gustawsson hade tidigt kontakter med bergshistoriker, bl. a. Carl Sahlin.

När den fullständiga fornminnesinventeringen för ekonomiska kartan startade 1938 fanns en viss vana att registrera hyttor och slaggförekomster. Synliga och begränsningsbara lämningar, t. ex. hyttruiner och slagghvarp, kom dessutom att markeras på de tryckta ekonomiska kartorna.

Fornminnesinventeringen är numera avslutad i de centrala bergslagsområdena.² I vissa fornlämningsfattiga områden, t. ex. norra Västmanland och Västerbergslagen i Dalarna, blev hytt- och slaggregistrering den dominerande arbetsuppgiften. I likhet med större delen av fornlämningsregistrets »ordinarie» fornminnesan-

² Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister till ekonomiska kartan, Riksantikvarieämbetet. Arbetet i detta område har främst letts av antikvarierna Gunnar Ekelund, Bernt Einerstam, Ake Hyenstrand, K.-G. Selinge och Gerhard Winberg.

teckningar är hyttmaterialet ännu ej bearbetat. En hastig sammanräkning av Dalarna och Västmanland visar, att antalet beskrivna hyttplatser inom detta område uppgår till ca 700 (fig. 1).

Hyttplatsernas utseende varierar starkt. Ibland återstår endast spridd slagg utmed en bäckfåra, ofta inom en by med hyttnamn. I andra fall återstår hela anläggningar från 1800-1900-tal. När det gäller dessa båda ytterligheter är också registreringen minst fullständig, beträffande den spridda slaggen genom dess lätthet att undgå upptäckt, beträffande de sena anläggningarna genom att de vid inventeringstillfället bedömts alltför moderna för registrering.

Hur komplett är ämbetets hyttförteckning? I samband med inventeringen görs genomgångar av äldre topografisk litteratur och viss bergshistorisk litteratur. Däremot granskas ej bergshistoriska arkivalier. P. g. härav och då bergshistorisk expertis ej anlitas, kommer materialet att bli ofullständigt och rymma vissa fel-tolkningar.

För Dalabergslagens del har förf. gjort en preliminär genomgång av inventeringsmaterialet i jämförelse med medeltida ortnamnsbelägg, Gustav Vasas jordeböcker, Carl Bondes förteckning 1625³ och Abraham Hülphers uppgifter från resedagboken 1762.⁴ Dessa för en bergshistoriker sannolikt alltför amatörmässiga jämförelser visar, att inventeringen fyller 80-90 % av arkivalieuppgifterna.

Ämbetets hyttregister är visserligen osystematiserat, ofullständigt och bristfälligt i andra stycken, men torde ändå vara landets mest fullständiga förteckning av en viss sorts industrihistoriska minnesmärken.⁵

I samband med fältarbetena för ekonomiska kartan har i vissa områden anteckningsarbetet utsträckt till att omfatta gruvhål och hammarplatser, dock ej fullständigt. Beträffande kompletta bruksmiljöer är registret mycket ofullständigt. På senare år har dock en fullständigare miljöredovisning eftersträvat. Genom de utgångspunkter själva hyttorna utgör, torde en förnyad, miljöinriktad registrering underlättas.

På bergshanteringssidan är således förutsättningarna för planerad vård ganska goda. Vårdarbeten har också inletts på hyttområden.

En naturlig följdfråga är, om andra industrityper, t. ex. tegelbruk, sågverk, kvarnar etc. skulle kunna registreras på ett likartat sätt. Ett sammankopplande med ekonomiska kartan vore praktiskt, då exakta lägesanvisningar därmed erhålles. Formerna för en central och brett upplagd industrihistorisk inventering är dock ännu ej utarbetade.

Ake Hyenstrand

Summary

The industrial-historical debate has become very lively during recent years, not least in respect of problems of preservation and documentation. The basis of

³ Bergverksrelation, återgiven i tryck i *Jernkontorets Annaler* 1845.

⁴ Abraham Abrah:son Hülphers, *Dagbok öfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757*. Nytryckt i Dalarnes fornminnes och hembygdsförbunds skrifter 12. Falun 1957.

such work is cataloguing. On the iron-working side, which is naturally of great importance in this context, a little-known material is presented. During the cataloguing of ancient monuments by the Central office of National Antiquities for the economic map of Sweden, sites of old iron-works were also included. The list comprises brief descriptions and exact locations of sites on underlay maps.

Translated by Albert Read

Ett forskningsprogram

Fornvännens redaktion har bett mig lämna några uppgifter om mitt forskningsprogram, eftersom jag erhållit en nyinrättad forskartjänst hos Statens humanistiska forskningsråd. Tjänsten avser jämförande judisk och kristen senantik och medeltida konsthistoria. Denna formulering täcker helt vad det är fråga om men en närmare orientering kan kanske dock vara på sin plats. Den vetenskapliga problemställningen belyses bäst genom att teckna dess bakgrund.

Ännu omkring år 1930 var det en allmän uppfattning, att den senantika judendomen inte hade någon bildkonst och att de exempel som trots allt fanns, bl. a. reliefer och golvmosaiker, närmast borde betraktas som undantag som bekräftade regeln. Så kom då den stora sensationen 1932-33, då man vid utgrävningarna av ökenstaden Dura-Europos i östra Syrien påträffade en synagoga, som innehöll den största svit målningar, som över huvud finns bevarad från den senantika främre Orienten. De kunde dateras till omkr. 245 e. Kr. och var av hög kvalitet. Genom analyser av dem under de årtionden som gått har det framkommit att de har ett mycket sammansatt idéinnehåll. De bibliska motiven har nämligen visat sig vara uppblandade med både rabbinska, iranska och hellenistiska inslag. Målningarna har naturligtvis utförts efter skisser eller kartonger men förutsätter utan tvivel en konstnärlig tradition, eventuellt även i form av bokmålningar. Just denna fråga, om det möjligen funnits ett tidigt hellenistiskt-judiskt bokmåleri, har utvecklats till en stridsfråga. För min del håller jag det för övervägande sannolikt att det funnits ett sådant bokmåleri, varigenom motiven lätt kunnat spridas och kopieras, en uppfattning jag delar med de främsta specialisterna på området, André Grabar i Paris, Kurt Weitzmann i Princeton och den nyligen avlidne E. R. Goodenough vid Yales, New Haven.

Redan på 30-talet anade man, att Dura-målningarna förde med sig den konsekvensen att en tidig judisk konst kunnat påverka den äldre kristna konstens gammaltestamentliga ikonografi. Vid denna tid hade man dock ingen metod att arbeta med, men en sådan utarbetades vid 50-talets början ungefär samtidigt av flera forskare, oberoende av varandra. Den gick ut på följande. Eftersom det fanns inslag av rabbinernas legendartade utläggningar i Dura-målningarna, borde eventuella fynd av sådana inslag i den kristna konsten visa att det där var fråga om avläggare, sena kopior, av en ursprungligen judisk tradition.

Det är just detta arbete som jag sysslar med. Jag är således inte den ende på området och inte heller den förste. Jag lade fram mina resultat för första gången vid bysantinistkongressen i Istanbul 1955 men året innan hade Weitzmann pub-